

KİTAP TANITIMI

Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri; Doç. Dr. Sönmez KUTLU, Ankara 2000, 332 s. (Türkiye Diyanet Vakfı Yayını)

Bu araştırma, 1994 yılında tamamlanmış “Mürcie ve Horasan-Maveraünnehir’de Yayılışı” adlı doktora tezidir. Mürcie, Haricilik, Şia ve Mu’tezile’nin yanısıra, kaynaklarda fikirlerden en çok bahsedilen mezheplerden birisidir. Türklerin İslâmlaşma sürecinde önemli etkileri bulunan böyle mezheb, maalesef bugüne kadar, İslâm Dünyasının’da sistematik bir şekilde incelenmedi. Bu noktada eser, sahasında büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Diğer taraftan, kaynaklarda bu mezheple ilgili çelişkili bilgiler verilmektedir. Haricilikten sonra İslâm Tarihinde ortaya çıkan ilk mezheplerden biri olmasına karşın ortaya çıkışı ve yayılışı hakkında çok az bilgi bulunmakta; var olanlar da yeteri kadar aydınlatıcı olmaktan uzaktır.

Eser Giriş ve dört Bölüm’den oluşmaktadır. Girişte araştırmanın kaynakları ve takip edilen metot ile Mürcie kavramının tespiti yapılmıştır. Birinci Bölüm’de Mürcie’nin doğuşunu hazırlayan siyasi, ekonomik ve sosyo-politik yapı ile teşekkülü sonrası ilk Mürcii şahıslar, kronolojik olarak kısa biyografileri verilmek suretiyle ele alınmıştır. İkinci Bölüm’de Mürcii akidenin temel esasları olan; büyük günah problemi, amel-iman ilişkisi, imanda istisna, imanda artma ve eksilme, imanda eşitlik, iman-İslâm ilişkisi, va’d ve va’id meselesi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Emeviler döneminde Horasan ve Maveraünnehir’deki Mürcii’nin yayılışı ve Emevilerle ilişkileri; dördüncü bölümde ise, Abbasiler döneminde Horasan ve Maveraünnehir’de yer alan büyük şehirlerde bu

mezhebin nasıl ve hangi çevrelerde yayıldığı ve kimler tarafından benimsendiği aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Konu, tarihi ve coğrafi bakımdan sınırlandırılarak sağlıklı bir şekilde aydınlatılması hedeflenmiştir. Tarihsel olarak; Mürcie'nin teşekkülü döneminden başlayarak, Ebu Mansur el-Maturidi'nin ölüm tarihi olan 339/944 yılına kadar olan bir dönemi kapsamaktadır. Yazar'a göre, bu döneme kadar Mürcie olarak bilinen Maturidilik, bu dönemden sonra Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak meşhur bir ekole dönüşmüştür. Coğrafi alan olarak da, ilk fetih yıllarından itibaren İslâm'ın kültür merkezleri haline gelen Mekke, Medine, Basra, Kufe, Şam, Belh, Rey, Nisabur, Cüzcan, Merv, Cürcan, Serahs, Herat, Tirmiz, Buhara, Nesev ve Semerkand gibi büyük şehirlerle sınırlı tutulmuştur.

Bu çalışmayı yaparken yazar, araştırma metodu olarak, ilk önce bütün fikirlerin siyasi, ictimai, dini ve iktisadi birer vechesi olduğunu göz önünde bulundurarak, fikirler ile hâdiseler arasındaki irtibatı gerçekleştirmeye çalışmıştır. İkinci olarak, Mürcii akidenin hangi şartlarda doğduğu, geliştiği ve yayıldığı tam bir tarafsızlık ilkesi içerisinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü olarak, klasik mezhepler tarihi araştırmalarından farklı olarak fikirler ve şahıslar üzerinde derinleşerek Mürcie'yi diğer görüşlerden ayıran belli başlı esasların tespiti ve bu esasları benimseyerek propağandasını yapan kişiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Yazar, araştırmanın Giriş kısmında belirlediği, "şahıslar üzerinde derinleşmek", "fikir-hâdiseler irtibatı" ilkelerine bağlı olarak bu konuda bilinmeyen ve dikkatten kaçan pek çok noktayı aydınlatmaya ve yeniden tartışmaya açmış bulunmaktadır.

Eserin, Horasan ve Maverâünnehir'de İslâm'ın yayılışı ve dolayısıyla Türkler'in İslâmlaşma sürecindeki bilgi boşluğunun giderilmesinde büyük ölçüde katkıda bulunacağı inancındayız Öte taraftan Türklerin itikadi mezhebi Maturidiyye ile Ebu Hanife'den Ebu Mansur el-Maturidi'ye kadar olan Mürcie gelişimini mezhepler tarihi açısından ortaya koymaktadır. Bunu yaparken de, en dikkat çekici noktalardan birisi, yerli klasik kültürümüzde yer alan ve başından itibaren Ehl-i Sünnet anlayışının kaynağını oluşturan Maturidiliğin Mürcie ile ilişkisinin kurulmaması veya inkarı anlayışına karşı çıkmakta ve Mürcii ekolün bizzat Rey taraftarlarının temelini oluşturarak Ebu Hanife'nin başını çektiği ortayol anlayışını ortaya çıkaran en etkili unsurlardan olduğu eserde vurgulanmaktadır. İlk defa mesele, Ebu Hanife-Mürcie ilişkisi tartışmasından çıkarılarak Rey Taraftarları ve Mürcie ilişkisi ciddi bir şekilde irdelenmektedir. Böyle bir bakış açısının, yeni ve uzun soluklu bazı tartışmalara sebep olacağını sanıyoruz.

Bu araştırmada yazarın, okuyucunun dikkatine sunduğu ve aydınlığa kavuşturmaya çalıştığı önemli bir hususa daha değinmek yerinde olur. Şimdiye kadar, Türklerin İslâmlaşma sürecinde yalnızca Yeseviliğin etkili olduğu tezi savunulmaktayken, bu eser, Mürcie'nin Horasan ve Maverâünnehir'de mevaliye karşı takınmış olduğu hoşgörülü tavır ile Türklerin İslâm'a girmesinde büyük pay sahibi olduğuna şu şekilde dikkat çekmektedir. "Zira Haris b. Süreyc, Horasan ve Maverâünnehir'e sadece Mürcii fikirlerin yayılmasında değil, İslâm'ın yayılmasında ve insanların ve de özellikle Türklerin topluca İslâm'a girmesinde de önemli bir rol oynadı. Onun Türklerle birlikte kaldığı yıllarda İslâm'ı yayma faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir". (s. 194)

Eserde dikkat çeken hususlardan birisi de, konuyla ilgili batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen iddialarla hesaplaşmadır. Batılı araştırmacılarından bir kısmı, Mürcie'yi menşeiini bölgedeki septik inanışlara dayandırmakta, bazıları da Mürcie'nin Kelami ve Siyasi Mürcie olarak ikiye ayırmaktadır. Yazar bu iddiaları tahlil ederek Mürcie'nin İslâm kaynaklı olduğu ve böyle bir ayrımın yapılamıyacağı kanaatine varmaktadır.

Siyasi olarak Hz. Ali ve Hz. Osman ile Cemel ve Sıffin'e katılanların ircasını; İtikadi olarak da bütün "büyük günah" işleyenlerin ahiretteki durumunun Allah'a bırakılması olarak açıklanan Mürcii düşünce, hoşgörü, adalet ve fikir özgürlüğünü birlik ve beraberliğin esası olan evrensel boyutu ve vahiy eksenli bir iman nazariyesi oluşturduğunu belirtmektedir. Yazar, buradan hareketle günümüz dünyasının en büyük İslâmi anlayışını oluşturan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat düşüncesinin "cemaat" kısmının teşekkülünde büyük payı sahibi olduğunu vurgulamaktadır.

Bu inceleme, özellikle günümüze kadar gelen müphem bir takım konuyu da aydınlığa kavuşturmaktadır.

Bunlardan birisi, Mürcie'nin iman ve amel konusunda Hariciler ve Ehl-i Hadis'e; imamet konusunda Şia'ya; va'd ve va'id'le büyük günah sahibinin ne mümin ne kafir olarak isimlendirilmesinde Mutezile'ye karşı çıkararak fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman nazariyesi geliştirmesidir. Mürcie bu nazariye ile bütün Müslümanların iman bakımından eşitliğini ve hiçbir Müslümanın Allah'a iman ettiğini açıkça belirttiği müddetçe İslâm'ın dışında kabul edilemeyeceğini ve ona gayr-i müslim muamelesi yapılarak kendisinden haraç ve cizye alınamayacağını iddia etmiştir. Mürcie'nin ırklar arasında İslâm nazarında katıyyen bir farkı bulunmadığı Müslümanları için eşitlik ve adalet tezi, hem Irak'ta hem de Horasan ve Maverâünnehir'de mevalinin Eme-

vilerin tutumundan kaynaklanan ekonomik sıkıntılardan kurtulmasında önemli bir rol oynamakla kalmadı, özellikle İslâmlaşma sürecinden geçen bir toplumun ideolojisi haline geldiğidir. Bu ideoloji, Mürcie'nin bilinen Emevi iktidarı lehindeki davranışının tam aksine, özellikle Haris b. Süreyc'in dinsizlik ve adaletsizliğe karşı isyanı, daha sonra Emevi aleyhtarlığının sembolü haline gelmesidir. Haris b. Süreyc isyanı, Emevilerin, Arap olmayan Müslümanlara karşı olumsuz tavırlarının ekonomik baskılarının bir neticesi olarak ortaya çıktığı için Mürcie'nin bölgedeki faaliyetleri açısından son derece önemlidir. Ayrıca bu isyan Emevilerin yıkılışını hazırlayarak Abbasilerin iktidar olmasını kolaylaştırdığı için, siyasi tarih bakımından da oldukça önemli olduğuna yazar haklı olarak dikkat çekmekte ve şunu dile getirmektedir: "Netice olarak Mürciileri, Emevilerle beyat etmelerini delil getirerek onların sadık destekçileri olarak görmek yanlıştır. Mürcie, tabanı itibariyle mozaik, bir yapıya sahip olduğundan üç ana eğilimi içinde bulundurmaktadır. Bu yüzden haksızlık ve zulme karşı mücadeleyi seçenlerle beraber, bazıları yönetime itaati bazıları da uzleti tercih etmişlerdir". Eserden anlaşıldığı kadarıyla, Mürcie içerisinde her ne kadar bu üç eğilim mevcut ise de Mürcie'ye asıl rengini veren ve ona tarih sahnesinde adından söz ettiren eğilim Emevi iktidarının mevaliye reva gördüğü haksız tutumuna karşı isyanı olmuştur.

Bu çalışmada yazar Mürcii ve Mürcii olmayan kaynaklara müracaat ederek, Mürcii mezhebinin doğuşu, teşekkülü ve akide esaslarını; sonra görüşlerinin Horasan'da ve Maveraünnehir'de Emeviler ve Abbasiler döneminde hangi şehirde kimler tarafından hangi sebeplerden dolayı benimsendiği ve İslâm düşüncesine ne gibi katkılarda bulunduğunu ortaya koymaya çalışmış ve şu önemli tesbiti yapmıştır: "Mürcie'nin kardeşlik ve eşitlik, birlik ve beraberlik, barış ve adalet anlayışı üzerine kurulu iman nazariyesi günümüz Müslümanlarının vahye uygun, daha sağlıklı bir din anlayışına ulaşmalarına yardımcı olacak bir takım önemli ilkeler ihtiva etmektedir."

Ömer Faruk Teber*

* Arş. Gö., Atatürk Ün. İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırma Görevlisi

Bu araştırmada yazarın, okuyucunun dikkatine sunduğu ve aydınlığa kavuşturmaya çalıştığı önemli bir hususa daha değinmek yerinde olur. Şimdiye kadar, Türklerin İslâmlaşma sürecinde yalnızca Yeseviliğin etkili olduğu tezi savunulmaktayken, bu eser, Mürcie'nin Horasan ve Maverâünnehir'de mevaliye karşı takınmış olduğu hoşgörülü tavır ile Türklerin İslâm'a girmesinde büyük pay sahibi olduğuna şu şekilde dikkat çekmektedir. "Zira Haris b. Süreyc, Horasan ve Maverâünnehir'e sadece Mürcii fikirlerin yayılmasında değil, İslâm'ın yayılmasında ve insanların ve de özellikle Türklerin topluca İslâm'a girmesinde de önemli bir rol oynadı. Onun Türklerle birlikte kaldığı yıllarda İslâm'ı yayma faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir". (s. 194)

Eserde dikkat çeken hususlardan birisi de, konuyla ilgili batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen iddialarla hesaplaşmadır. Batılı araştırmacılardan bir kısmı, Mürcie'yi menşeiini bölgedeki septik inanışlara dayandırmakta, bazıları da Mürcie'nin Kelami ve Siyasi Mürcie olarak ikiye ayırmaktadır. Yazar bu iddiaları tahlil ederek Mürcie'nin İslâm kaynaklı olduğu ve böyle bir ayırımın yapılamıyacağı kanaatine varmaktadır.

Siyasi olarak Hz. Ali ve Hz. Osman ile Cemal ve Sıffin'e katılanların ircasını; İtikadi olarak da bütün "büyük günah" işleyenlerin ahiretteki durumunun Allah'a bırakılması olarak açıklanan Mürcii düşünce, hoşgörü, adalet ve fikir özgürlüğünü birlik ve beraberliğin esası olan evrensel boyutu ve vahiy eksenli bir iman nazariyesi oluşturduğunu belirtmektedir. Yazar, buradan hareketle günümüz dünyasının en büyük İslâmi anlayışını oluşturan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat düşüncesinin "cemaat" kısmının teşekkülünde büyük payı sahibi olduğunu vurgulamaktadır.

Bu inceleme, özellikle günümüze kadar gelen müphem bir takım konuyu da aydınlığa kavuşturmaktadır.

Bunlardan birisi, Mürcie'nin iman ve amel konusunda Hariciler ve Ehl-i Hadis'e; imamet konusunda Şia'ya; va'd ve va'id'le büyük günah sahibinin ne mümin ne kafir olarak isimlendirilmesinde Mutezile'ye karşı çıkararak fikir özgürlüğü, adalet ve hoşgörü esasına dayalı bir iman nazariyesi geliştirmesidir. Mürcie bu nazariye ile bütün Müslümanların iman bakımından eşitliğini ve hiçbir Müslümanın Allah'a iman ettiğini açıkça belirttiği müddetçe İslâm'ın dışında kabul edilemeyeceğini ve ona gayr-i müslim muamelesi yapılarak kendisinden haraç ve cizye alınamayacağını iddia etmiştir. Mürcie'nin ırklar arasında İslâm nazarında katıyyen bir farkı bulunmadığı Müslümanları için eşitlik ve adalet tezi, hem Irak'ta hem de Horasan ve Maverâünnehir'de mevalinin Eme-

vilerin tutumundan kaynaklanan ekonomik sıkıntılardan kurtulmasında önemli bir rol oynamakla kalmadı, özellikle İslâmlaşma sürecinden geçen bir toplumun ideolojisi haline geldiğidir. Bu ideoloji, Mürcie'nin bilinen Emevi iktidarı lehindeki davranışının tam aksine, özellikle Haris b. Süreyc'in dinsizlik ve adaletsizliğe karşı isyanı, daha sonra Emevi aleyhtarlığının sembolü haline gelmesidir. Haris b. Süreyc isyanı, Emevilerin, Arap olmayan Müslümanlara karşı olumsuz tavırlarının ekonomik baskılarının bir neticesi olarak ortaya çıktığı için Mürcie'nin bölgedeki faaliyetleri açısından son derece önemlidir. Ayrıca bu isyan Emevilerin yıkılışını hazırlayarak Abbasilerin iktidar olmasını kolaylaştırdığı için, siyasi tarih bakımından da oldukça önemli olduğuna yazar haklı olarak dikkat çekmekte ve şunu dile getirmektedir: "Netice olarak Mürciileri, Emevilerle beyat etmelerini delil getirerek onların sadık destekçileri olarak görmek yanlıştır. Mürcie, tabanı itibariyle mozaik, bir yapıya sahip olduğundan üç ana eğilimi içinde bulundurmaktadır. Bu yüzden haksızlık ve zulme karşı mücadeleyi seçenlerle beraber, bazıları yönetime itaati bazıları da uzleti tercih etmişlerdir". Eserden anlaşıldığı kadarıyla, Mürcie içerisinde her ne kadar bu üç eğilim mevcut ise de Mürcie'ye asıl rengini veren ve ona tarih sahnesinde adından söz ettiren eğilim Emevi iktidarının mevaliye reva gördüğü haksız tutumuna karşı isyanı olmuştur.

Bu çalışmada yazar Mürcii ve Mürcii olmayan kaynaklara müracaat ederek, Mürcii mezhebinin doğuşu, teşekkülü ve akide esaslarını; sonra görüşlerinin Horasan'da ve Maverâünnehir'de Emeviler ve Abbasiler döneminde hangi şehirde kimler tarafından hangi sebeplerden dolayı benimsendiği ve İslâm düşüncesine ne gibi katkılarda bulunduğunu ortaya koymaya çalışmış ve şu önemli tesbiti yapmıştır: "Mürcie'nin kardeşlik ve eşitlik, birlik ve beraberlik, barış ve adalet anlayışı üzerine kurulu iman nazariyesi günümüz Müslümanlarının vahye uygun, daha sağlıklı bir din anlayışına ulaşmalarına yardımcı olacak bir takım önemli ilkeler ihtiva etmektedir."

Ömer Faruk Teber*

* Arş. Gö., Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırma Görevlisi